

Պ Ի Ո Ս Ժ.

Ս. ՊԱՊԻ ՔԱՀԱՆԱՅՈՒԹԵԱՆ

ՅԻՍՆԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻՆ ԱՌԹԻԻ

1858 - 1908

ԻՊԱՐ ԻՆԴԵՐՄԵՆԻԹԵԱՆ և պատմական մեծ դէմք մը ներկայացնող Պիոս Ժ. Ս. Պապին քահանայութեան Յիսնամեայ յորեւեան հանդէսը առիթ կու տայ մեզ՝ զոնէ սակաւաթիւ էջերու մէջ ամփոփել Անոր Կեանքին, Անոր զործունէութեան գլխաւոր կէտերը:

Եւ յիշատի մենք նպատակ ունինք ցուցադրել Հայ ազգին՝ Իւր ոգւոյն մեծութիւնը և Իւր անձին բարձր արժանիքը: Արժանիք մը՝ որոյ կենդանի ապացոյցն է՝ ո՛չ միայն Եւրոպայի ազգութիւններուն, այլ և Ամերիկայի, Քիլիի, Ուկրանիոյ և այլն, բիւրաւոր զաւակներուն ի Հոռմ՝ իւր ուխտագնաց խումբեր:

Այո՛, Իւր անհակառակելի արժանիքին համար է որ բովանդակ աշխարհիս թագակիրները, հանրապետները, իշխանները և զիտակից ժողովուրդները՝ մաղթանքներով, հեռագիրներով և մանաւանդ նուէրներով պատուեցին ու ամիսներէ ի վեր կը փառաւորին՝ փառաց արժանի ձեռունագարդ Հայրապետը, արդիւնաշատ յաջորդը՝ Առաքելապետին Պետրոսի:

Իսկ Մամուլը՝ ազգերու զգացումներուն և սրտերուն այդ թարգմանը՝ գիտցաւ մինչև ցարդ զմայլանքի և զովհաստներու պսակներ հիւսել՝ ու զետեղել Մեծ և սրբազան Յորեւեարին գահոյիցը առջև:

Աննշան, անշուք՝ կարծես Բատաւեան դաշտավայրի մէջ լըուած գիւղակ մ'է Ռիէզէ՝ Փաստէլ Ֆրանքոյ քաղաքին հիւսիսային կողմը, 7 քիլոմետր հեռաւորութեամբ։ Չունի գեղեցկութիւն։ Կը վայելէ սոսկ՝ 2 ժամ հեռու՝ Նախալպեանց ստորոտը սփռուած բազմաթիւ գեղածիծաղ բլուրներուն տեսքը։ Ահա հոն ծնաւ Giuseppe Melchiorre Sartoն, այժմեան Պիոս Ժ-ը, 1835ի Յունիս Չին։

Աղքատ ողորմելի եղան իրեն ծնողքը, բաւ է ըսել որ, հայրը Giovanni Battista Sarto, 50 սանդիւմ աւուրչէք կ'առնէր իրր գիւղին սուրհանդակը, ունէր տնակ մը և 3 արտավար մշակելի երկիր։ Իսկ մայրը Margherita Sanson՝ գեղջուկ գերձակուհին՝ եթէ աշխատութիւն գտնէր, ա՛յն ատեն միայն փոխինդը չէր պակսեր 11 հոգիէ բաղկացող ընտանիքին։

Փոքրիկն Յովսէփ անգրագէտ ծնողքէն առաւ առաքինութեան դասեր և գիւղին մէջ նախնական դպրոցին տարրական ուսումն։ Անշուշտ Հայրենի մաճին պիտի փարէր այդ պատանեակը եթէ ժողովրդապետի օգնական Jacuzzi քահանան չարժարժէր անոր մէջ բարձրագոյն գիտութիւններ ստանալու սէրը՝ տալով իրեն առանձին լատիներէնի, պատմութեան և թուարանութեան դասեր, որոնցմով Self-helpի օրինակ ըլլալիք Յովսէփը կըցաւ առաջնակարգ քննութիւն տալ՝ և Փաստէլ-Ֆրանքոյի զինապետը մտնելու իրաւունքն ստանալ։

Իր տնակէն մինչև դպրոց հարկ էր քալել մէկ ու կէս ժամ, և սակայն Յովսէփ 1846էն 1850 ամէն օր կ'երթար ու կը դառնար, ուսման և գիտութեան ծարաւը յագեցընելու համար։

Կենդանի ականատեսներ կը պատմեն թէ՛ ո՛չ ցուրտը նոյեմբերի և ո՛չ մըրիկը գեկտեմբերի, ո՛չ սառնամանիքը յունուարին և ո՛չ տիղմը մարտին, կամ խարշող ջերմութիւնը յուլիսին ու հեղձուցիչ փոշին երկայն ճանապարհին կըցան ետ կեցնել զինքը դպրոցէն։ Դիւցազնիկ մը եղաւ Ան զրեթէ՛ միշտ բոկոտն կտրելով յիշեալ ճամբան և կօշիկները մինչև քաղաք ուսամարած տանելով՝ զի մի՛ գուցէ աղքատիկ հօր քսակին շոյալող գտնուի։

Lauro Quirini կոմսը երբ լսեց Սարդոյի Փահանայապետ ընտրուելը յուզմունքէն արտասուելով կ'աղաղակէր, «Սարդոն Պայա... Պէտք եմ հաւատալ ստուգութեանը...։ Ահ, երջանկութիւն, ո՛հ համբոյր գուրգուրալի՛ սիրելի բարեկամիս։ Մանկութենէս ճանչցայ ես զայն և սիրեցի Փաստէլֆրանքոյի վարժարանին մէջ։ Յովսէփ ամէն օր Ռիէզէէն խոնջ և քրտնած կու գար ու կ'երթար։ Աղքատիկ և գեղջուկ բուրդէ զգեստ կը հագուէր նա և շատ անգամ զրպանէն դուրս ցցուած կը տեսնուէր ցամաք հացի մէկ մասը, կէսօրուան ուտելիքը։ Բայց բաւի՛ էր, բարի՛, առաքինի՛ էր, առաքինի՛»։

Կըկնէր մենք ալ փութաջան էր, փութաջան, լո՛ւրջ էր լո՛ւրջ՝ իրմէ փոքրիկ 8 հարազատներուն աղմուկներուն մէջ գիտէր տանը մէկ անկիւնը քաշուիլ և իւր դասերը պատրաստել։ Խնչ զարմանք եթէ միշտ

այդ աղքատ պատանին գէշ հագուած, անբաւական և վատառողջ անդով մեծցած, միշտ հարիւրաւոր դասընկերներու մէջէն, ամէն տարի առաջինը, ամենաքաջը հանդիսացաւ:

Եւ երբ մենք յիշենք որ այն գեղջուկը այսօր, Թագաւորներու Թագաւորն է, միլիոնաւոր ժողովուրդներու Հոգևոր Պետն է՝ պիտի սիրենք կրկնել, «Չիսոնարհն ԱՍՏՈՒԱՅ Գարձրացոյց...»:

Յովսէփ ի մանկութենէն կը փափաքէր ինքզինքը Եկեղեցւոյ նուիրել, և սակայն կղերանոց մտնելու համար պահանջուած զբաւը կը պակսէր: Բատուայի կղերանոցը՝ բարեբարի մը կտակին համաձայն՝ կը պահէր ձրի աշակերտ: Չիովսէփ ճանչցողներու ընտիր ընտիր վկայութիւնները առ Monico Միրանաւորն վենետկոյ՝ զինքը սոյն առանձնաշնորհութեան արժանացուցին:

Դիւնդաւայր գիւղին Fusarini ժողովրդապետը եկեղեցւոյ մէջ հագուեցուց շնորհագի պատանին կղերիկոսութեան զգեստը: Այն օրէն սկսեալ բոլոր Ռիէզէի ժողովուրդը մասնաւոր յարգանք սկսաւ տածել՝ առաքինութեամբ պարուրուած իր հայրենակցին վրայ:

1850ի նոյեմբերի ցուրտ արշալուսին էր երբ իշուկի կառքը Սարդոյի տունէն ճամբայ ելաւ՝ դէպ ի Բատուա: Իր աղքատիկ կահ կաւրասներուն մէջ կծկած պատանեակը կու լար յուզումէն՝ վասն զի առաջին անգամն էր որ կը բաժնուէր հայրենի տունէն, հարազատներէն, և կ'արտասուէր ուրախութենէն, վասն զի վսեմ զաղափարականին հասնելու առաջին քայլն էր որ կ'ընէր անձնանուիրաբար:

Տեսնողն համակրելի, բնաւորութեամբն սիրելի, ձայնովն ախորժալուր Յովսէփը շուտով գրաւեց ընկերներուն սրտերը և ուսուցչին բուն համարումը, վասն զի նա եղաւ միշտ փութաշան, առաքինի և կը տրիճ դասերուն մէջ: Բաւ է ըսել որ հոս ալ գեղջուկը հարիւրաւոր քաղաքացի դասընկերներու մէջ՝ միշտ առաջին մրցանակի արժանացաւ՝ 5 տարուան գիմնազիոնի շրջանին և 3 տարուան լսարանական քննութեանց ժամանակ:

Բայց դառնութեան բաժակը պահուած էր նաեւ իրեն համար: Իր կսկիծը, իր սուզը մեծ եղաւ երբ 1852ին լսեց ի Բատուա սիրելի հօրը վախճանիլը: Որբացաւ ան, և որբ մնացին իւր մատաղատի հաւաքատները: Jacuzzi-ն միայն կրցաւ քաջաւերել զինքը, իրեն Մենտոր և Մեկենաս հանդիսանալով: Իսկ Նախարանութիւնը օժտեց Մարգարիտա մայրը այրական քաջութեամբ՝ ըլլալու նաեւ Հայր իր որբիկներուն:

*
* *

Յարատեւութիւնը յաղթանակով կը պսակուի: Հասաւ Յովսէփ Սարդոյի համար ևս բաղձալի թուականը, կեանքին երջանկագոյն օրը: 1858ի Սեպտեմբեր 18ին էր, զուարթ առաւօտ մը, Ռիէզէի գիւղացիք խռնուած էին Քասպէլֆրանցոյ մայր եկեղեցւոյն մէջ:

Անոնք եկած էին ականատես ըլլալու իրենց հայրենակցին բահա, նայ օծուելու հանդէսին A. Farina եպիսկոպոսին:

Յաջորդ օրը ծննդավայր գիւղը ողևորութեան մէջ էր։ Ամէն կողմանէ ժողովուրդը կը փութար Աստուծոյ տունը։ Հոն Սարգոն առաջին անգամ Գողգոթայի Զոհը կրկնելուն միջոց, ուխտեց նաև զօհել իր անձը Յիսուսի արեամբ զնուած Ժողովուրդին։

Անշուշտ կը հրճուէր իր մայրը և վսեմ պարծանք մը կը զգային ընդերքն և եղբայրները տեսնելով իրենց հարազատին յաղթանակը։

Փառօք վերջացաւ իր կղերկոսական կեանքը և քաջութեամբ սկըռաւ ճշմարիտ քահանայի ընթացքը՝ բարի, պարկեշտ, գործունեայ և ողորմած։

*
* *

Ամիս մը վերջը կը հասնէր Tombolo գիւղը՝ (1380 բնակչով) իբր ժողովրդապետի օգնական։ Թէ և մի քանի ժամ միայն հեռու կը գտնուէր իր ծննդավայրէն, բայց հազիւ երբեմն կու գար գտնելու իր հարազատները և աղքատօրէն նպաստելու իւր մօր։

Ժողովուրդը կապուեցաւ երիտասարդ քահանային՝ տեսնելով անոր մէջ առաքինի և անձնանուէր պաշտօնեայ մը։ Միեւրոնի ժողովրդապետը Costantini սիրեց միշտ և զնահատեց՝ գտնելով իրեն մէջ անզուգական օգնական մը։ Սրբեցուց անոր Գրիգորեան բոլոր քաջ գիտցած երգերը, զորս ապա Sartoն ուսոյց և սիրցուց բոլոր իր աշակերտներուն և հպատակներուն ամէն տեղ, և նոյն իսկ քահանայապետական կոնդակով ուզեց վերահաստատել զայն բոլոր լատին Եկեղեցիներուն մէջ, այդ պատշաճ, բնական և ժողովրդական երգեցողութեան մեթոդը։

Որեւէ միջոց, որ և է պարագայի մէջ երբ ժողովրդեան օգտին հաւմար կանչուեցաւ, Սարգոն միշտ պատրաստ ծառայ գտնուեցաւ։ Գրեթէ բնաւ չէր վարձատրուէր և սակայն չքաւորները կը դիմէին աղքատ հագուող, աղքատօրէն ուսող Don Berpo-ի (Տէր Յովսէփին), նա զաւմէնն ալ կը զոհացընէր։ Բաւականանաւք միայն մէջ բերելով հետեւեալ իրականութիւնը իբր ապացոյց իր ողորմածութեան։

Բնտանեաց հայր աղքատ գործաւոր մը կը ներկայանայ և կը խնդրէ տասը ֆրանք, որպէսզի կարենայ Վիշէնցա երթալ և հոն գործ գտնել։ — Զոհիմ և ո՛չ իսկ տասը սանդիմ, սիրելիս, կ'ըսէ Սարգոն՝ գրեթէ արտասուելով, եթէ ունենայի ուզածիդ կրկինը կու տայի։

— Ունիմ մարացորեն, կը հարցընէ թշուառը։ — Այո՛, կ'ըլլայ քահանայի պատասխանը։ — Այն ատեն... — Այն ատեն պարկզ միասին բերէիր։

Երբ մարդը պարկով կը վերադառնայ, Սարգոն կ'առաջնորդէ զինքը ձեղունը՝ որոյ մէկ անկիւնը կը գտնուէր իրեն տարեկան սնունդ ըլլալիք մարացորենը։ Բահակը ձեռքը կ'առնու և «մէկ մը քեզի, մէկ մ'ալ ինծի», ըսելով կը կիսէ ունեցածը։ Աղքատը այսպիսի բարերարի մը դիմաց շնորհակալ ըլլալն իսկ մոռնալու աստիճանի յուզումէն արտասուելով՝ պարկը կը շալկէ կ'երթայ։ մէջինը կը վաճառէ և նպատակին կը հասնի։

Չանագան տարեց անձնաւորութիւններ երբ ցաւ յայտնեցին թէ զրիւ կարգաւ չեն սորված, Յովսէփ իսկոյն անոնց համար գիշերային

դասախօսութիւններ հաստատեց և համբերութեամբ շատերուն օգտակար եղաւ:

Երիտասարդներու հետ խօսակից և խաղակից ըլլալէ զատ փոքրահասակներու հետ ալ զիտէր մանկանալ և զամէնը առաքինութեան շաւղի մէջ դնելու ճարտարութիւնը կ'ունենար:

Պարզ և մէկին քարոզներով և եկեղեցւոյ բնմէն յորդորներով ինք տարուան ընթացքի մէջ սրբան օգտակար եղած ըլլալը եթէ գրի առնուէր ապահովաբար պատկառելի հատոր մը կը ձևանար: Նա միշտ կը պատրաստուէր ընտիր և գործնական բաներ խօսելու իր ունկնդիրներուն և այս բանիս համար Ս. Գիրքը և Ս. Հարց գիտութիւնը ստանձնելու նպատակով զիշերներն իսկ անցուն կ'անցընէր, 4 ժամ հագիւքնանալով:

Պարզունակ կենցաղով, հիւանդի, թշուառի, բանտարկեալի օգնութեան հասնելուն և մանաւանդ յանկուցիչ ոճով քարոզներ տալուն համար ոչ միայն ժողովուրդը՝ այլ և շրջակայ գիւղերու պաշտօնակիցները զինքը cappellanus de cappellanis կը կոչէին, և ստէպ կը հրաւիրէին մեծամեծ տօներու առթիւ ամպիոնէն ուղղել հոգեշունչ խօսքեր:

Ինքը աշխատութեամբ ուղիղ գաղափարները ուրիշներու մէջ ծաւալելու արհեստին այնքան տիրացաւ որ 1866ին պատին ունեցաւ Բատուայի Ս. Անտոն եկեղեցւոյ մէջ, յիշեալ սուրբի տօնին առթիւ յունիս 13ին ներբողեանք խօսիլ. մինչև այն ատեն պատահած բան չէր որ խեղճուկ գիւղի ժողովրդապետի երիտասարդ օգնական մը համարձակութիւնն ունենար, բազմամարդ և ուսումնական քաղաքին աշխարհապանծ տաճարին մէջ ձայնը լսեցընելու: Եւ սակայն Սարգոյն Եպիսկոպոսներուն, Կանոնիկոսներուն, գիտնականներուն և ժողովրդեան լսելիքը պարարեց նոյն օրը՝ մէկ ու կէս ժամ զմայլելի և վսեմ պերճախօսութեամբ մը:

Գովաասնք, համարմունք և համակրանք տեղացին ամէն շրթունքներէ, բայց Յովսէփ սիրեց մնալ իւր խոնարհ վիճակին մէջ:

Թրէվիզոյի թեմին զանազան կողմերը ժողովրդապետական աթոռները թափուր մնացած էին: Կղերի մէջ մրցումն բացուած էր Սարգոյի արժանիքը ճանչցող և չքաւորութեանը տեղեակ քարեկամ քահանաները նախ յորդորեցին, ապա գրեթէ ստիպեցին զինքը որ մրցակից արձանագրուի: Զիջաւ:

Տեղի ունեցած բերանացի և գրաւոր քննութիւններուն մէջ իրմէ ծերագոյն ժողովրդապետներուն և սօքրոյսներուն մէջ, ինքզինքը անկարող ճանչցող գիւղակի Տէր Յովսէփը ամենէն գերազանցը հանդիսացաւ:

Իւր Ծիինլիի եպիսկոպոսը ուրախութեամբ կարգեց զինքը Salzano կարևորագոյն գիւղաքաղաքին (2500 բնակ.) ժողովրդապետ, մատը անցընելով զին ունեցող մատանի մը:

Սալցանոյի ժողովուրդը երբ լսեց թէ Սարգոյ անուն մէկը՝ Tomboło անշան գիւղակին ժողովրդապետի օգնականը, իրենց պետ նշանակուած էր, շատ մահացաւ և ըրթմնջեց թէ ինչո՞ւ նախորդ ժողովրդապետներուն պէս կանոնիկոսի, բրօֆէսօրի տիտղոսն ունեցող կղերական մը չէր սահմանուած իրենց համար:

Նոր ժողովրդապետը ընդունելու համար Սալցանոյի խնամակալաց

և եկեղեցւոյ հոգաբարձունքու պատուիրակութիւնը ներկայացած էր Ծրինելի եպիսկոպոսին։ Սա յայտնեց պատուիրակութեան առաջնորդին P. Botacin-ի թէ, Սալցանոյ ժողովրդապետութեան համար սքանչելի բնութարարն մ'ըրած էր, և ներս կոչելով զՍարդոն ներկայացուց պատուիրակութեան։

Երհմար, տօգոյն, աղքատ հագուած և անսեթեթ Տէր Յովսէփի տեսքը ապշեցուց և պաղի նստեցուց պատուիրակութիւնը։ Botacin (բոտ իր վկայութեան) գիւղական բարբառով և հեգնական շեշտով փսփսաց քովինին։ *El vescovo ne ga dito ch'el ga fatto molto per Salzan. Si po': el ga fatto calcosa de bello!*

Տէր Յովսէփ, ի Սալցանոյ, իւր անստգտանելի վարքովը, անհասանելի եռանդովը և անձնուէր գործունէութեամբը քիչ ժամանակուան մէջ ապացուցուց թէ իր ժողովրդեան ակնկալութենէն շատ և շատ գերազանց անհատ մ'էր։ Բարեսիրտ Botacinը անոր վրայ զմայլողն և յամենահաւատարիմ բարեկամը եղաւ։

Եկեղեցիէն պաղած և շփացած Սալցանոյի ժողովուրդին սրտերուն և մտքերուն մէջ կարծես ելեկտրական զօրութեամբ փոփոխութիւն մը տեղի ունեցաւ։ Սարդոյի առաջին քարոզովը։

Պարզ, մեկին, գործադրական յորդորներով, խոնարհ անձնուրաց եկեղեցականի նիստ ու կացով, քրիստոնէական վարդապետութեան ուրոշ և համբերատար ուսուցչութեամբ, ժողովրդատէր և աղքատախնամ Հայրութեամբը՝ սիրուեցաւ, սիրուեցաւ ամենէն։ Երբ իսկ տեղւոյն Romanin-Jacur հրեայ մեծատունը գնահատեց, բարեկամացաւ և ստէպ նպաստեց բարի ժողովրդապետին ձեռնարկներուն։

Սալցանոյի մէջ ևս ձրի գիշերային դասախօսութիւններ ընելէ զատ կազմակերպեց նպաստամատոյց ընկերութիւններ։ Դիւցազն գտնուեցաւ 1873ի մադձախտի միջոց ամէն հիւանդներուն հասնելով՝ ձեռքերովը խնամելով, խօսքերովը քաջալերելով։ Շատերը մահուանէ ազատեց, իսկ ընկճուողներուն աչքերը յաւիտենականութեան մէջ բացուելու յոյսը ներշնչելով գոցեց և տարաւ թաղեց։

Ամէն տառապեալի հասաւ օգնութեան, ամէն սգաւոր իրմով մխիթարուեցաւ։ Դուռը զարնող ո՛ր և է աղքատ ձեռնունայն չդարձաւ, վասն զի բերանի չոր հացն իսկ գիտցաւ նուիրել։ Փոխ տուաւ կարասիքը, ձին, կառքը, և այլն, ժողովուրդին օգուտ մատուցանելու համար։ Զկրքացաւ բնաւ դրամ դիզել, վասնզի վաստկածը աղքատներու մաս կ'ըլլար և նոյն իսկ պարտքերով բեռնաւորուեցաւ՝ կարօտեալներու օգնութեան միշտ հասած ըլլալուն համար։ Իսկ սովի միջոց անթիւ բազմութիւն կերակրեց՝ իր գոյքերն իսկ ծախելով։ Անհամար պէտք են ըլլալ ծածուկ մնացած բարեբարութիւնները։ Յայտնուածներէն մէկը միայն մէջ բերելով գոհանանք։

Որբեալի մը անօթի զաւակներուն համար դրամ կը խնդրէր։ Սարդոն չուէր ստակ ու կ'արտասուէր սրտին ցաւէն։ Բայց պէտք էր բան մ'ընել։ Կը վերելակէ վճենեակոյ Monte di Pietà-ի սանդուխներէն և հոն գրաւ ղնելով ժողովրդապետական վերոյիշեալ մատանին, որբիկ-

ներուն քաղցը յագեցընելու և մերկութիւնը ծածկելու դրամը կը հայթայթէ:

Ահա տիպար քահանան, ահա Աստուծոյ ժողովրդեան ինքզինքը նուիրած անձնաւորութիւնը: Բայց ինքը ուսմանց և գիտութեանց ալ պէտք էր զբաղիլ, քարոզներ պատրաստել և իր աստիճանին նուիրականութեան մէջ պէտք էր յառաջագիմել: Ուստի եթէ ցորեկը ժամանակը կը պակսէր, գիշերները կրնար հսկել, կարդալ, գրել, մտածել մինչեւ ժամը մէկ, վասն զի հինգ ու կէսին արդէն եկեղեցի պէտք էր գրեմունիլ պատարագելու, խոստովանցնելու, իւր գործնական կեանքը առաջ տանելու համար:

Ինչ զարմանք եթէ շրջակայ ամէն գիւղերէ և քաղաքներէ կը հրաւիրուէր ստէպ եկեղեցւոյ բնմէն Աստուծոյ խօսքը ժողովուրդեան սրտերու մէջ, մտքերու վրայ տոգորելու պաշտօնը ստանձնելու:

*
* *

Պատիւէ փախչող, արժանիքը բնաւ տարփողել չգիտցող Սարգոն երկայն ատեն անտեսանելի կամ մոռցուած չմնաց: Դժուարած մանուկը անուշ բուրումովը կը մատնուի: Դիմելի է պիտկոպոսը գործը և բարի օրինակը յանձին մարմնացուցած իր այդ գործիչը ուզեց փառաւորել: Մանաւանդ թէ աշխատութենէն հալոդ մաշող վաստակաւորը, ողորմածասիրութենէ պարտքերու տակ տուայտող Սարգոյին ուզեց ձեռնադրել ըլլալ: Կոչեց թրէվիզ: Կարգեց կանոնիկոս մայր եկեղեցւոյն, Հոգևոր Հայր կղերանոցին և ատենադպիր իւր դիւանին:

Գործելու նոր ասպարէզի մէջ կը մտնէր ինքը. պէտք էր օգտակար ըլլալ ժողովրդեան, պէտք էր կոչման տէր քահանաներ պատրաստել իր Հոգևոր Հայրութեան յանձնուած կղերիկոսներէն: «Ես խեղճուկ գիւղի ողորմելի ժողովրդապետ մըն էի, և այժմ հոս Աստուծոյ կամօքը եկած եմ, ըսաւ իր աշակերտներուն, և որովհետեւ Աստուած այսպէս կամեցաւ, որք ալ պէտք էր համակամիլ և յարմարիլ խեղճուկ ժողովրդապետի մը խօսքերը լսելու: Արգահատեցէ՛ք վրաս եթէ այս կարեւոր պաշտօնի մէջ չգտնուիմ՝ ա՛յնպէս ինչպէս կը պահանջուի. արգահատեցէ՛ք գիտնալով թէ անարժան և անկարողս մեծաւորներու կամքը կատարելու համար յանձնառու եղաւ ձեզի առաջնորդելու»: Եւ սակայն նոյն օրէն սրտով կապուեցան այդ անկարող և անարժան գիւղի ժողովրդապետին հետ 160է աւելի մեծ և փոքր աշակերտներ: Գտան յանձին Սարգոյի Այր մի ըստ սրտին Աստուծոյ, Հայր մը գործվալից, խոհական, գիտուն և սրտագրաւ: Ինքը գրքերէ աւելի գործերու և ժողովուրդի մէջ ապրած ըլլալով՝ հայեցողական կամ վերացական չեղաւ բնաւ, այլ գործնական և իրական կեանքի ուսուցիչը հանդիսացաւ, օրինակը եղաւ:

Իր առաջնորդութեան պաշտօնին, հովուականներու, յորդորներու թղթերու և ամէն գրութիւններու մէջ միշտ գործնական մարդն է, Ս. Գիրքէ, Ս. Հայրերէ ներշնչուած անձնաւորութիւնն է:

«Փահանայութեան արժանապատուութիւնը բարձր է, կը յեղյեղէր կղերիկոսներուն, հետեւաբար անոնք որոնք կը փափաքին քահանայու-

թեան աստիճանին բարձրանալ, պէտք են իրենց բոլոր զօրութեամբը աշխատիլ՝ իրենց հոգին գեղազարդելու այն ամէն առաքինութիւններով, ուսմամբ, և գիտութիւններով՝ որոնցմով միայն կարելի է փայլիլ իբրև վառեալ ճրագ՝ Աստուծոյ տանը մէջ...

Ձեր գիտութիւնը պէտք չէ ըլլայ այն որ կը փրացընէ, այլ այն որուն սկիզբն է Աստուծոյ սուրբ վախը, այն որու հիմունքը խոնարհուածութիւնն է և որուն շէնքն ու ամբողջութիւնը՝ ճշմարտութիւնը՝ նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոսն է ։

Հետը անգամ մը միայն խօսողը իսկոյն կ'ըմբռնէր թէ Սարգոյ կանոնիկոսը ոչ միայն աստուածային գիտութեան մարդն էր, այլ նաև մարդկային կեանքի ամէն զաղտնիքներուն խորը թափանցած փորձառուն էր ։

Կատակարան և նրբամիտ խօսքերը, ընտիր վէպիկներով համեմուած խրատները հաճոյ և օգտակար կ'ըլլային աշակերտաց՝ որոնցմէ տարեց-ներուն հետ զուարթամիտ վարմունք, և փոքրիկներուն հետ մանկական պարզութիւն կ'ունենար . իսկ լեզուին քաղցրութենէն իւր զաղափարականին թշնամիներն իսկ հրապուրուելով՝ սէր և զուգուրանք կը տածէին իւր մասին . այսպէս եղաւ միշտ և այսպէս է ցարդ Պիոս Ժ Եւ հանայապետը ։

Ո՛չ միայն տօնախմբութեանց միջոց բեմ կը բարձրանար, այլ ինքը կը ստեղծէր առիթներ ուսումնական ակադեմիաներ կազմակերպելու . իսկ խոստովանարանի մէջ ամէն օր ժամերով առ ինքն դիմող զշլականաց թողութեան և հաշտութեան խորհուրդը կը մատակարարէր ։ Յորեկ թէ գիշեր երբ հագիւ կանչուած՝ հիւանդներու քով աճապարեց ան միշտ հրեշտակի փութկոտութեամբ ։ Հարիւրաւոր եղան առաջին Հաղորդուածութեան պատրաստած մանուկները, և հազարաւորք սորվեցան իրմէ քրիստոնէական վարդապետութիւնը . իսկ Նիկեյի եպիսկոպոսը շատերու վկայած է թէ անմրցելի ատենադպիրը եղաւ ։

Այսքան պաշտօններով և գործունէութեամբ բեռնաւորուած Սարգոն կրցաւ արդեօք դրամ դիզել ։ Ո՛չ բնաւ , ապրեցաւ սակաւապէտ, հագուեցաւ անպաճոյճ, մնաց միշտ պարտքի տակ թէ և հայրենի Յ արտաւար երկիրն ալ ծախած էր, ու տնակն եւս վաճառելու դաշնագիրը կնքելու վրայ էր՝ երբ ծերունի կարգակից մը արգելք եղաւ ։

Եթէ աջով վարձք կը ստանար, ձախով և աջով կ'ողորմէր ։ Կ'ողորմէր ձեռքը երկարողին, բերանը ծողղին ։ Կ'ողորմէր չքաւոր աշակերտներուն զգեստ, կօշիկ, գիրք գնելով անոնց համար ։ Կ'ողորմէր ծածկաբար մուրալէ ամբոյցող չքաւորներու , աղքատներու դեղի և բժշկի ստակ չէր խնայեր՝ ու որ և է բարեգործութեան համար երբ իրեն ևս դիմէին չէր կարող ետ կենալ անոնցմէ ։

Ահա ողորմելու տեսակ մ'ալ ։ Կղերիկոս մը զողորմուն և դալկահար սիրտ կ'ընէ Հոգեւոր Հօրը դիմելու . — Խնչ կը փափաքիս, որդեակ, կ'ըլլայ հարցումը . — Մեծ, մեծ բարիք մը, Գերապայծառ Տէր, կ'ըսէ ու կը պատմէ ընտանեաց խեղճ վիճակը և եթէ երկու օրուան մէջ չունենան 150 ֆրանք, թշուառութեան և անպատուութեան պիտի մատնուին իրենք ։

— Որեւիտ, մեծապէս կը ցաւիմ որ սխալ դուռ զարկած կը

գանուիս: — Ահա՛ քեզի ունեցածներս, ըսելով գրպանի մի քանի ֆրանս-
քը առջևը կը դնէ: Յուսարհարուած երիտասարդը կը սկսի արտասուել,
կը յուզուի և Սարգոն ու ոտք ելլելով և ձեռքն անոր ուսին վրայ դը-
նելով՝ փաջալերուէ՛, արիասիրտ եղի՛ր որդեակ, նախախնամողն Աս-
տուած պիտի օգնէ քեզի: Վաղը դարձի՛ր ինձի և եթէ 150 ֆրանք
չընդունիս, անշուշտ հարիւր մը կ'առնուաւ:

Անցած էր քսանըջորս ժամը. չքաւորը մտած էր կանոնիկոսի
սենեակը: — Ուրե՛մն, կը բացազանչէ լըջադէմ Սարգոն: — Ուրեմն
ի՛նչ, վրայ կը բերէ կղերիկոսը: — Ուրեմն դու զիս հարիւրնոց թըղ-
թեր տպագրո՞ղ կը կարծես:

Երիտասարդը կը մահանայ, կը սկսի բարձրաձայն լալ: — Հո՛ս ե-
կուր, հոս եկուր երանելի, ի՛նչ, զիս մուրացի՛կ կը կարծես. ու գզրոցը
բանալով, Ահա՛, ա՛ռ, համը՛ ամբողջութիւնը. երբ վաստկիս՝ դարձու՛ր
ինձի՛ որպէս զի ես ալ քեզի համար առած պարտքս վճարեմ:

Ճիշդ 150 ֆրանք էր:

1879ին Մինեւլիին վախճանելով՝ կանոնիկոսներու ժողովը զինքը
ընտրեց իրենց նախագահ և տեղապահ եպիսկոպոսի: Մինչև Callegari
նոր եպիսկոպոսին գալուստը՝ ամբողջ ութ ամիս ամենայն իմաս-
տութեամբ կառավարեց թեմը: Իր դամբանականները, բեմքասացութիւն-
ները, Մայիսի և Մեծ պահոց քարոզները դեռ աւելի դուրս ցատկեցու-
ցին անոր հոգեկան և մտաւոր կարողութեան բարձրութիւնը: Եւր ե-
պիսկոպոսին և ասոր յաջորդող Apollonio-ի ժամանակ արթողակալ ևս
եղաւ, և ընդ ամէնը 9 տարի ծառայեց ի թրէվիզ:

*
* *

Տիպար քահանային առաքինութեանց բուրումը, գործունէութեան
և ընդունակութեան համարը թո՛ւր հասեր էին Լեոն Ժի-ի-ին:

Mantova քաղաքի եպիսկոպոս անուանուած էր: Փահանայապե-
տական կոնդակը Apollonioէն ընդունելու միջոց դառնապէս արտա-
սուեց: Անձին անբաւականութիւնը ճանչցող Սարգոն չյաջողեցաւ որո-
շողութիւնը ետ առնել տալ: Ստիպուեցաւ երթալ Հոլով ու ձեռնա-
դրուիլ Մանտուայի եպիսկոպոս:

1885-ի Պալրիին ովսանայով ընդունուեցաւ Վիդգիլիոսի ծննդա-
վայր քաղաքէն: Գործելու համար բացուած նոր սասպարէզը՝ խոչընդոտ-
ներ շատ ունէր: Հաւատքը տկարացած, կղերը անկարգութեան մատ-
նուած, հերձուած մը սկիզբ առած, հոգիները պաղած, կրօնքի թշնա-
միները զօրացած էին: Պէտք էր նորոգել ամէն բան:

Եւ Սարգոն իրաւամբ հո՞ն ցուցուց թէ հին սուրբ Հայրերու Հոգին
ունէր: Բանաւոր պատճառաբանութիւններէն, հմայիչ լեզուէն և մա-
նաւանդ բարի օրինակէն հոս ալ քահանաներն ու ժողովուրդը իրեն
անձնատուր եղան:

Վերանորոգութեան գործը կղերանոցէն սկսաւ. անձամբ կառավա-
րեց զայն, դասախօսեց բարոյականը և Ս. Հարց գիտութիւնները և սոր-

վեցուց Գրիգորեանն երգը: Իսկ ուսման մակարդակը բարձրացընելու համար հմուտ անձնաւորութիւններ ուսուցիչ և առաջնորդ կարգեց:

Ուղիղ կրօնը, ընտիր ուսումն և գիտութիւն պէտք էր ծաւալել հպատակացը մէջ: Սոյն նպատակին համար երկու անգամ թեմին առաջնորդները ընդհանուր սիւնողի կոչեց. կենսական կանոններ, իմաստուն օրէնքներ հաստատել տալով՝ հսկեց անոնց պահպանումին. անձամբ այցելեց ամէն եկեղեցի, ամէն զպրոց, ամէն տուն: Իսկ հոգեխրատ հրատարակութիւններովը, ուղղամիտ մամուլի ձեռնտուութեամբը, զանազան ընկերութիւններ ձևացընել տալով՝ Գ տարուան պաշտօնավարութեանը միջոց յաջողեցաւ ամենայն ինչ նորոգել ի Քրիստոս Յիսուս:

*
* *

Վենետիկ Ակոստինի ծիրանաւորը 1891ի վերջին գիշերը վախճանած էր:

Ամիսներ և տարիներ անցան և դեռ արժանապատիւ պատրիարք մը չկրցան սահմանել:

1893ի, յունիսին 1ևոն ժիւն, Սարգոյ եպիսկոպոսը կանչուելով Հոովմ քահանայապետական կոնդակով կարդինալ և պատրիարք հռչակուեցաւ, հակառակ իր բաղձանքին և անկարողութեան ցուցմունքներուն:

Դարձաւ ի Մանսուա և սպասեց թագաւորական հրամանագրին (exequatur) որ ճանչնար զինքը պատրիարք Աղրիականի Դշխոյին:

Սակայն Սարգոն որ ըսած էր թէ «Հոգին հուր մըն է որ աշխատութեամբ միայն կը սնանի», նորանոր հովուականներով, ճառերով, թըղթերով թէ Վենետիկ և թէ Մանսուայի թեմերը կը կառավարէր:

1893ի Հոկտեմբերի 14ն էր երբ իշխանն եկեղեցւոյ Յ. Սարգոն Քասգէլֆրանքոյէ դէպ ի Ռիէզէ կ'ուղևորէր: Թոմազօլոյի, Սալցանոյի, Թրէվիզի, Մանսուայի ներկայացուցիչները միացած Ռիէզէի և շրջակայ գիւղօրէից ժողովրդեան արջայավայել շրջով կ'առաջնորդէին ծիրանազգեսցը դէպի հայրենի տնակը: Քառածի կառքով և փառօք կ'անցընէին զինքը ճիշդ այն ճանապարհէն՝ ուսկից 45 տարի առաջ բովոտն կ'երթեկեկէր, ուսման և գիտութեանց պաշարին տիրանալու համար:

Ինչ հրճուանք, ինչ միտթարանք ունեցաւ 80ամեայ մայրը՝ երբ ողսանաններով առաջնորդած որդեակը բազկացը մէջ ընդգրկեց:

Տոմաշահութեան մարմաջէ բնաւ չվարակուող Սարգոն, ո'չ միայն ազգականները, քահանայացած թոռները պատիւներու չբարձրացուց՝ այլ նաև մայրը և քոյրերը ձգեց որ իրենց Հայրենի տնակը սիրեն, գիւղական խաղաղ և պարզունակ կենցաղը քաղաքներու շլացուցիչ վայելքներէ նախադասեն:

Ու եթէ այսօր դուք երթաք ի Ռիէզէ կը տեսնէք Պիոս Ժի քոյրերը և թոռները, որոնք գեղջկական տարազով ձեզի կը սպասաւորեն իրենց պանդոկին մէջ:

Վենետիկոյ աթոռը երկուք ու կէս տարիէ աւելի այրիացած մնալէ յետոյ՝ վերջապէս իտալական պետութիւնը սպասուած գործահրամանը ղրկեց առ Սարդոյ:

1894ի Նոյեմբեր 24ին բովանդակ Վենետիկ ոգևորութեան մէջ էր և ընդառաջ գացած իւր նոր պատրիարքին: Մենք եւս իբր Մ. — Ռափայելեան վարժարանի աշակերտ՝ ներկայ եղանք նոյն անմոռանալի հանդէսին: Հազիւ թէ կայարանէն դուրս եկաւ վայելչագեղ և համա- կրելի ծերունին՝ շրջապատուած կղերի և ազնուականներու դասակարգերէ՝ կեցցէներով, ուռուաներով, ծափերու որոտումներով բխաւոր ժողովրդեան թաշկինակներու շարժումներով ողջունուեցաւ, և երբ մտաւ շոգեմակույկ ու արձակուեցան թնդանօթներ, հնչեցին հարիւրաւոր զանգակներ, կրկ- նուեցան կեցցէները, ծափերը, մինչ Սարդոն պարթևական հասակովը կանգնած՝ կ'օրհնէր ժողովուրդը ու կը յառաջէր մեծ ջրանցքին պատ- մական պալատներուն առջևէն՝ ամէն պատուհան և պատշգամ զարդա- րուած դրօշներով, ծաղիկներով, գորգերով. ամէն տեղէ դէմքեր, գլուխներ կ'ուղղուէին դէպի նորեկ հայրապետը որուն բարձրացուցած ալը օրհնու- թեան հետ շնորհք ևս կը սփռէր: Այդքան հմայիչ էր տեսարանը:

Ժողովրդեան նուիրուած Սարդոն սկսաւ իւր վերանորոգութեան գործը իւր հրամանախօսը եղաւ գոյժեցէք, աղօթեցէք, քաւարկեցէք: Փա- դաքապետ Սէլվադիբոյի ազատական վարչութիւնը յաղթահարուեցաւ. երում կրիմանին և իւր պահպանողական — կղերական համախոհները դրուեցան քաղաքապետութեան գլուխ՝ որոնք մինչև ցարդ սրանչելի կատապարտութիւն ունեցան և ժողովրդեան օգտակար եղան:

Նախորդ քաղաքապետութիւնը ո՛չ միայն նուիրագործուած սովո- րութիւնները և ուխտական կամուրջները վերցուցած էր — եկեղեցական է — ըսելով, այլ նաև զպրոցներէ Տէրունական աղօթքը և խաչերը արտաք- սած էր:

Այս ամէնուն դարմանը գտաւ Սարդոն: Գումարեց թեմական Սիւնոդ, գեղեցիկ կանոններ և օրէնքներ հաստատեց և պարտք դրաւ ամէն ժո- ղովրդապետի, եկեղեցիներու մէջ քրիստոնէական վարդապետութեան ա- զատ դասընթացքներ հաստատել: Ամէն տեղ կղերանոցը իւր աչքին բխն էր, ժառանգաւորաց կրթութեան, բարեպաշտութեան և ուսման մէջ յառաջելուն՝ անձամբ հոգատար եղաւ, հոս ալ ուսման մակարդակը բարձրացուց, բնաբանական և բնապատմական գործիներով ճոխացուց թանգարանները:

Կազմակերպեց ակադեմիաներ, զարկ տուաւ ուղղամիտ մամուլին, տեսակ տեսակ ընկերակցութիւններ ձևացուց, իսկ գեղարուեստի համար մասնաւոր գուրգարանք ունեցաւ: Մտաւ ժողովրդեան ամէն խաւերուն մէջ, հիւանդանոցներու, անկեկանոցներու, աղքատանոցներու և բանտե- րու մէջ տօնախմբութիւններ կատարուեցան, վասն զի Սարդոն անոնց մէջ հոգեւոր հովուութիւնը, քարոզները, խոստովանանքները և հաղորդու- թիւն տալը ամէն տարի կատարեց:

Երբ բովանդակ քաղաքը հանգիստ կը ննջէր՝ կը տեսնուէր զեռ Սարդոյի ուսման սենեկին հրազներու վառուիլը: Նա գիշերները թղթեր և հովուականներ պատրաստելով կ'անցընէր:

իրմով փայլեցաւ D. L. Perosi, աշխարհահռչակ երգահանը : ինքը քաղաքիս Ատրիպոլիսը լրագրին, անկրօն և հրեայ տնօրէնին զաւակը մկրտեց և ձեռնադրեց : Ամէն դասակարգի անձեր միշտ դիմեցին իւր խորհուրդներուն և զոհ մնացին :

Կատարեց այնպիսի յորելեաններ և եկեղեցական հանդէսներ, որ թեմին ամէն կողմերէն ժողովուրդը դիմեց ի վենետիկ և ոգևորուեցաւ : Պիոս Է. ի Ս. Գէորգ կղզւոյն մէջ քահանայապետ ընտրուելու հարիւրամեակը. Ս. Մարկոսի եկեղեցւոյ օծման ութերորդ դարադարձը. Ս. Հաղորդութեան Է. Համաժողովը. Եթովպիոյ մէջ ինկած հայրենիքի զաւակներուն, Ուսպերթոյ թագաւորին եղբրական մահուրէն յետոյ մատուցած հոգեհանգիստները անմոռանալի պիտի մնան : Վերջնոյս համար գրեց. «Մեր օգոստոսիա թագաւորին վրայ կատարուած նողկալի ոճիրէն սարսափահար՝ մինչդեռ իմ ողբս կը միացընեմ բովանդակ ազգիս սուգին հետ, կը յանձնարարեմ թեմականներուս որ ջերմագին պաշտօններ մատուցանեն իւր հոգւոյն համար» :

Ճշմարիտ հայրենասէր ծիրանաւորը՝ միշտ թագաւորական տունը պատուեց : Ուսպերթոյի, Մարգարիտայի, Վիկտորիոյի անվրէպ այցելեց երբ եկան ի վենետիկ : Եկեղեցւոյ և պետութեան հաշտուելու խնդրոյն մէջ պայծառ և լայն էր իւր զաղափարը : Կը ցաւէր որ նախարարները, երեսփոխանները և ձերակոյտը, ազատ որմնադիրներու վոհմակը անտեղիտալի հակառակորդներ կը հանդիսանային ուղղափառութեան և Ս. Աթոռոյ պատրաստականութեանց : Իւր սոյն արտայայտութեան անհակառակելի ապացոյցը եղաւ 1903ի Ապրիլ 25-ին վենետիկ նոր զանգակատան հիմնարկութեան միջոց տեղի ունեցած անպատեհութիւնը : Թագաւորին եղբայր՝ Կոմսին թորինոյի, Գաղղիոյ հասարակաց կրթութեան նախարար՝ Շոմիէի, տեղւոյս քաղաքապետ ուղղափառ Կոմս կրիմանիի, ծովակալ Կոնծալէսի և այլ բարձրաստիճան հրաւիրեալներու և բիւրաւոր ժողովրդեան առջև, խտալիոյ հասարակաց կրթութեան նախարարապետն Nasi, ի մէջ այլոց անագնուութիւնն ունեցաւ շեշտել «Եղիք նախ վենետիկեցիք և ապա քրիստոնեաներ» — արհամարհանքի բացատրութիւն մ'էր՝ զոր կրթութեանց նախարարը կը նետէր զՔրիստոս քարոզող Սարդոյի դէմքին : Մահացան ներկաներն, իսկ պատրիարքը անվրդով կատարեց հիմնարկութեան արարողութիւնը, ապա գողտրիկ բանախօսութեամբը պանծացուց հին քրիստոնեայ վենետիկեցիներուն յաղթանակները, և մաղթեց՝ հայրենասիրական ոգւով՝ նոր վենետիկցիներուն՝ որ միևնոյն ոգին զգենլով բարձրացընեն Հայրենիքը : Կիցցէներով և ծափերով ընդունուեցան նոյն ատեն իւր խօսքերը, և ճիշտ հարիւր օր վերջը՝ նախ քրիստոնեայ ապա քաղաքացի Սարդոն՝ տեսան որ բարձրացաւ Յաւիտենական քաղաքին Անխախտելի վէմին վրայ :

Սարդոյ ծիրանաւորն կը զբէր բարեկամի մը. «Եթէ Մանտուայի մէջ աղքատ մնացի՝ ի վենետիկ մուրացիկ դարձայ», վասն զի ո՛չ մի աղքատ ձեռնունայն դարձաւ իրմէ, և ինքը զամէնը գոհացուցած բլլալուն համար հազարաւոր Փրանք պարտքի տակ մնաց : Բաւ է մէջ բերել հետեւեալ երկու եղելութիւնները : Հարստութենէ աղքատացած մէկը նպաստ կը խնդրէր իւր պատրիարքէն՝ որ չունէր և ոչ իսկ դանկ

մը: — «Ա՛ռ սա խաչը, տա՛ր, ծախէ՛», ըսելով յանձնեց գրասեղանին վրայ գտնուող իբր յիշատակ ընդունած խաչը:

«Ձաւակներս անօթի են», կ'ըսէր, մայր մը: Քսակին մէջ ֆրանք մ'ալ չունեցող ծիրանաւորը, աղքատը կը տանի խոհանոց, հոն գտնուած հացերը տալէ վերջ կրակի վրայ եփուող իւր ուտելիքն ալ ամանովը կը վերցընէ, կու տայ: — «Եղուտ տար, մարդ չտեսնէ» — կ'ապապրէ, և որբերուն լացը ուրախութեան կը փոխէ:

*
* *

Լևոն ԺԳ 1903ի Յունիս 20ին վախճանած էր. նոր քահանայապետի ընտրութեան համար վեց օր յետոյ Սարգոն կը մեկնէր ի Հռովմ:

Երախտագէտ ժողովուրդը, կղերը, քաղաքապետը և իւր խորհրդականները, միով բանիւ բովանդակ քաղաքացիք անկկարագրելի խանդավառութեամբ բարի ճանապարհ մաղթելու համար խմբուած էին մեծ ջրանցքին եզերքը, մինչեւ կայտրանին առջեւ: Իրենց համակրանքին ցոյցերը աննախընթաց էին յիրաւի: Եւ ծիրանաւոր պատրիարքը Հայրական ժպիտով՝ Հայրապետական օրհնութիւն կ'ուղղէր ամէնուն:

Կը սուլէ շոգեկառքը. «Վերջին օրհնութիւն մ'ալ, Վսեմափառ Տէրդ մեր, վերջին օրհնութիւն մ'ալ, (կ'աղաղակէին, կարծես նախազգացումն ունեցող պատուիրակութիւնը): Ձենք գիտեր թէ վերստին պիտի տեսնենք զՁեզ ի Վենետիկ»: — «Ո՛հ, ո՛չ, ո՛չ, կը դառնամ, կը դառնամ, ողջ կամ մեռած, պիտի վերադառնամ սիրելեացդ» եղաւ արտասուող Հովուապետին վերջին խօսքը:

Սարգոյի բարի համբաւը գրեթէ վենետիկոյ գաւառէն դուրս չէր ծաւալած: Քահանայապետ ըլլալից ծիրանաւորներուն շարքին մէջ, ո՛չ մի լրագիր կանխաւ չիօսեցաւ իւր վրայ: Նոյն իսկ Փաղղիացի ծիրանաւոր մը, ընտրութեան նախապատրաստական ժողովին մէջ ուզելով ծանօթանալ Սարգոյի՝ ֆրանսերէն հարցումներ կ'ընէ: Սա խտալերէն պատասխանելով՝ ծիրանաւորն ալ լրջադէմ կը լատինարանէ. — «Non loqueris gallice? Ergo non es papabilis, siquidem papa debet gallice loqui». — Խոնարհամիտ Ռիէզէցին իսկոյն վրայ կը բռնէ. — «Verum est, Eminentissime Domine. Non sum papabilis. Deo gratias!»:

(Օգոստոս 1ին պապընտիր ժողովը (conclave) սկսաւ: Քուէարկող 62 ծիրանաւորներ էին. 40է աւելի քուէ շահողը Քահանայապետ պիտի հռչակուէր:

Առաջին քուէարկութեան արդիւնքը եղաւ՝ Ռամբօլլա 24 ձայն, Կօզդի 7, Սարգոյ 5, և ուրիշներ 4 քուէէ վար: Յետագայ օրերու քուէարկութեանց միջոց որքան քուէները կը բազմանային Սարգոյի վրայ, այնքան ինքը կ'ընդդիմանար, կ'աղերսէր, կ'ողբար, անկարող, անարժան եմ, մոռցէ՛ք զիս՝ կը թախանձէր: Եւ սակայն զանազան ազգերու ծիրանաւորները հետզհետէ համարմունքնին և համակրանքնին՝ օրով և քուէնին՝ կեդրոնացուցին անոր վրայ, վասն զի հոն եղած ջա-

տագովութիւններէն ճանչցան թէ ո՛վ էր Թօմազօլոյի առաջնորդին օգնականը, Սալցանոյի ժողովողապետը, Թրէշվիզի կանոնիկոսը, Մանդովայի եպիսկոպոսը, Վենետիկոյ ծիրանաւոր պատրիարքը։ Ոգոստոս 4ին կէս օրը՝ 50 քուէով Յովսէփ Սարգոն, Պիոս Ժ անուամբ քահանայապետ կը հռչակուէր՝ Վատիկանու պատշգամբէն՝ Ս. Պետրոսի հրապարակը խոնած 100,000 ժողովողեան՝ որ կեցցէներով ընդունեցաւ Նոր Հովուականութիւնը։ Բոլոր աշխարհ, ամէն մամուլ զմայլեցան այդ անակնկալ ընտրութեան վրան, վասն զի տեսան Հոգւոյն Սրբոյ ի հեզն և խոնարհն հանգչիլը և Արժանիքի պսակումը։

Նորընտիր քահանայապետիս բնաբանը եղաւ «Երբոքե՛լ զամենայն ինչ ի Քրիստոս»։ — Եւ յիրաւի առ այդ կը ձգտի իւր ամէն կոնդակներուն ոգին. Motu Proprioyով կ'ուզէ որ Լատին եկեղեցիէն արտաքսուի Թատերական երաժշտութիւնը և հաստատուի Գրիգորեան երգեցողութիւնը։ Ուրիշ ինքնագրով կը հրամայէ որ կղերանոցները օծտուին սրբազան ուսումներով, տեսակ տեսակ նորանոր գիտութիւններով։ Ապա եկեղեցական իրաւունքներու վերանորոգութեան կը ճգնի։ Իսկ 1906ի Provida և 1907ի Ne temere կոնդակներով՝ Հաբսբուրգ ստիւթեան և Ամուսնութեան օրէնքները կը պարզաբանէ։ Lamentabili գրութեամբ ժամանակակից 65 մոլորութիւնները կը ցուցադրէ ու կը դատապարտէ։ Աշխարհադոյրը Pascendi կոնդակովը (1907. Սեպ. 8) Արդիակրօնաշինէն է որ կը նշովէ և իմաստուն տեսութիւններ կը պարզէ՝ որուն Թարգմանութիւնները լոյս տեսան նաև Հայ և Յոյն Եկեղեցիներու մամուլներէն, և այլն, և այլն։

Բսենք և այս թէ Պիոս Ժ. զեղարուեստներու, ուսման և գիտութիւններու սիրահարը և Մեկենասը կանգնած է. բաւ է յիշել միայն որ ինքը իւր առաջին concistorioին միջոց շեշտեց թէ՛ «Յառաջադիմութիւնը Եկեղեցիէն բնաւ հակառակութիւն չէ կրած, այլ Եկեղեցին հետեւած է միշտ անոր և ճշմարիտ ազատութեան նպաստած։ Հաւատքը ո՛չ միայն Գիտութեան չի հակառակիր՝ այլ նոյն իսկ ձեռնտու կը գրտնուի անոր, վասն զի Հաւատք և Բան (raison) մի և նոյն աղբիւրէն՝ Աստուծոյ կը բոխին»։

*
**

Կը սիրենք հաւաստել որ երբ մեր ազգային սև թուականներուն Սարգոյ պատրիարքին կը նկարագրէինք բիւրաւոր Հայերու և քահանաներու ի Քրիստոս հաւատքին անխախտ պահելով նահատակուիլը, կը մորմոքէր ծերունին և արտասուելով կ'ըսէր. «Ա՜նոնք սուրբեր են, անոնք մարտիրոսներ են», ու զայրոյթ կը զգար Մեծ պետութիւններու անկրօն և որմնադիր վարիչներուն դէմ՝ որոնք հակառակ ազգերու բողոքներուն՝ անզգայ կը գտնուէին և վաղեմի Հայ ազգին տառանորդուիլը կը թոյլատրէին։

Մենք կը յիշենք դեռ 1901ի մեր երկդարեան Յոբելեանին օրով, վսեմ կեցումածքով և ներշնչեալ արտասանութեամբ բաժակաճառը, յուսրկայա գտնուող Խրիմեան Հայրիկի պատուիրակ Գ. Իպ. Իսթիւճեանի

ազգային և օտար հրաւիրեալներու ուղղած, որոյ վերջաւորութիւնն այսպէս էր. «Եւրոպա՛ արեւելքի կը պարտի իրեն կրօնքը և զարգացումը. այդ արեւելքի հարստաւորող յորիւններէն է ՀԱՅ ԱԶԳԸ, որ հազարամէկ ձեռնամերու ներքէն յէ կորսնցուցած իր յստակ նկարագիրը, իր գեղեցիկ ձիրքերը, որոնցմով ինքը ներկայ զարգացած արեւմուտքին կը պատկանի՝ քան արեւելքի: Այդ ՄԵՄ ԱԶԳԻՆ զաւակներուն մէկ մօտը կը տեսնենք իսկ իսկ յոսած, որոնք իրենց հաստատութեան Բ. հարկարամեակը կը տօնեն... կը մտորենք ուրիշ հարկարամեակներ այ ի պայծառութիւն իրենց ազգին և հայրենիքին, որովհետեւ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՄԵՐ ԱՄԵՆՈՒՍ ՀԱՅՐԵՆԻՔՆ Է...»:

1903ին՝ մեր առաջին շնորհաւորութեան հետագիւր պատասխանը ստանալէ վերջ՝ հասաւ մեզի Պիոս Ժ.ի ձեռագիրը կողոյ մեծադիր լուսանկարը. մեր այս գրութիւնը զարդարող իւր պատկերը՝ անոր 3 անգամ փոքրիկն է որոյ ներքեւ հետեւեալ իմաստները գրուած են. «Առ ամենասիրելի եղբայր իգնատիոս Կիւրեղեան Արքեպիսկոպոս Տրայանուպոլսի և առ սիրասուն Որդիս՝ Հարս ուխտեալս, Վերակացուս, Ուսուցիչս, Նորընծայս և Ուսանողս Յարգոյ Միաբանութեան Միութեաբանց որ ի Ս. Դազար Վենետիկոյ, մասնաւոր խանդավառանք կու տանք Առաքելական օրհնութիւնը»:

Մեր վրայ մասնաւոր սէր տածող Քահանայապետը պէտք էր յարգուիլ ամբողջ Միաբանութենէս մասնաւոր ցոյցով մը, որ և տեղի ունեցաւ այս օգոստոս 23ին ի պատիւ Նորին Սրբութեան Քահանայութեան Յիսնամեակին, Հանգիստաւոր ձայնաւոր պատարագ մատոյց Միաբանութեան Պետը որմէ յետոյ երգեցինք «զփեզ Աստուած», և ապա հետագրեցինք պատշաճ ուղերձ մը: Մէրի Տէլ Վալ ծիրանաւորն իսկոյն հետեւեալ պատասխանը հաղորդեց. «Santo Padre confortato preghiere suoi buoni figli ringrazia omaggio devozione. Impartite di cuore implorata benedizione apostolica»:

Սիրոյ նոր տեսակ արտայայտութիւն մ'ալ հետեւալը եղաւ: Ամսոյս 1ին Ուղղափառ Հայերու ընծայարեք պատուիրակութիւնը՝ այս ինչ և այն ինչ մարմիններու համար օրհնութիւն խնդրելով կը ծնրադրէ. Քահանայապետը յետ զննելու Հայկայ որդիներուն ընտիր ձեռագործները և գովելու, խնդրուած օրհնութեան բանաձեւը կրկնելուն միջոց կը նշմարէ երեք Միութեաբան Հայեր, և ոգևորեալ շեշտով կը յաւելու. «Կ'օրհնեմ յոյր սրտովս նաև Միւրարեան Հայերը՝ գորոնք մօտեն ձանկցած եմ, որոնք շատ բարիք գործած են առաքելութեանց մէջ և որոնց մատուցած ծառայութիւնները միշտ զնահատաւած են»:

*
**

Կը յայտնենք ցնծութեամբ որ մինչդեռ այսօր ի Հոգիւմ 40 ծիրանաւորներ, 400 եպիսկոպոսներ, ամէն պետութիւններու ղեապաններ, պատուիրակներ, ուխտաւորներ և ժողովուրդներ ԱԶԳԵՐՈՒ ՀԱՅՐ մակա-

գրուելիք Պիոս Ժ.ի Յխնամեայ քահանայութեան յորելեանը ՊԱՇՏՈ՛
ՆԱՊԷՍ կը շնորհաւորեն, Ուխտիս Դիտապետն ևս կը գտնուի հոն՝ յարա
գանացը հետ մատուցանելու Հայաստանեայցս եկեղեցւոյ հոգեզմայլ
ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ԼԱՏԻՆԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻԻՆԸ, այն ինչ տպագրուած
ի Ս. Ղազար և նուիրուած առ Օգոստափառ Քահանայապետն Պիոս Ժ.:

Թո՛ղ ներուի երիցագոյն գործիչ Բազմավէպին՝ Հայ Մամուլի կող
մանէ լաւագոյն ուղերձներու և զմայլանքի հաւաստիքը մատուցանել
առ այս վեհափառ Յորելեարը, որոյ ամբողջ հեղինակութիւնները նպաս
տակ ունեցած են Աստուծոյ ժողովրդեան քարուքումը:

Վեհեփիկ, Ս. Ղազար

Հ. ՆԵՐՍԷՍ Տ.

16 Նոյեմբ. 1908

